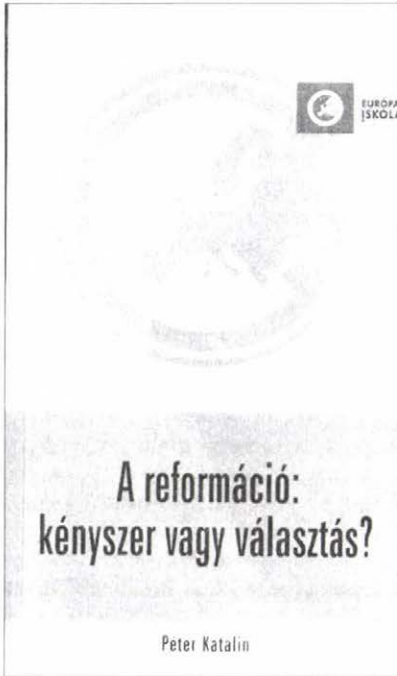

Szemle

PÉTER KATALIN: *A reformáció: kényszer vagy választás?*
Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2004. (Európai Iskola) 124 oldal

Izgalmas szellemi kalandra hívja fel olvasóit az ismert történész szerző: közös gondolkodásra serkent a reformációról, a XVI. század mindennapjainak világáról. Mindehhez keretül Péter Katalin nem szokványos történeti műfajt választott, hanem a művelt nagyközönséghez szóló esszé formarendszeréhez nyúlt. Választásának köszönhető, hogy nem csupán történész olvasói forgathatják érdeklődéssel a kötetet, hanem mindazok, akiket foglalkoztat múltunk megismerésének lehetősége. Az írás szerzője arra vállalkozott, hogy megváltoztassa a reformáció hazai elterjedéséről a történettudományban – s tegyük hozzá: az érdeklődők, és egyáltalán a középiskolai oktatásban részesültek fejében – megrögzült képet. A kötet szavaival élve egy már régen megszilárdult, sokak, talán mindenki által beszélt és elfogadott történeti *nyelvel* szembeni kételkedésre hív fel munkájában. A később reformátoroknak nevezett prédikátorok is hasonlóan cselekedtek csaknem fél évezreddel ezelőtt.

Az írás során megvizsgálandó probléma felvetését a bevezető fejezet (*Műkincsek-ről és a történetírásról*) végén, illetve a címben találja meg az olvasó. A kettőt egymás mellé helyezve kapjuk meg a teljes kérdést: „*mi volt a reformáció az egyszerű embernek Magyarországon – kényszer vagy választás?*” A kérdés felvetését azonban megelőzi annak rövid bemutatása, hogy milyen lépéseken keresztül jutott el a történettudomány és maga a szerző is a reformációról, a korabeli emberek mindennapjairól vallott nézetek felülvizsgálatának gondolatához. Milyen kutatási eredmények, illetve személyes benyomások tették kérdésessé a korábban szilárdnak és megkérdőjelezhetetlennek hitt álláspontokat. Hiszen az előbb elismételt kérdés nehezen fogható meg, amennyiben a reformációt és a XV–XVI. századot a klasszikus értelmezés keretei között vizsgáljuk. Ezek szerint az egyszerű emberek, a tömegek mélységes tudatlanságban éltek a korszakban, a korábban egyetlen szellemi táplálékot nyújtó katolikus egyháztól elvilágiasodása következtében már elfordultak, és ebbe a sötétségbe

gyűjtött fényt a reformáció azzal, hogy népnyelvre fordította a Szentírást, pártolta az irodalmat és a tudományokat, megszólította az egyszerű embereket. Nem lehet kétséges, hogy ebben az értelmezésben nincs szerepe az egyszerű ember választásának, nincs értelme a fentiek módján feltett kérdésnek. A kérdés mégis felmerül, magával vonva a körülmények átértelmezésének szükségességét; s hogy mindez mennyire jogosan történik, annak eldöntését a szerző nyugodt szívvel bízhatja az olvasóra, aki az írás végére érve maga adhatja meg a választ a feltett kérdésre.

A kutatástörténeti bevezetés után következő fejezeteket olvasva meglepő ténnyel találja szembe magát az olvasó. Bár a cím alapján egy a reformációról szóló írást várnánk, ennek ellenére az egymást követő fejezetek és alfejezetek címei rendre más témákat vetnek fel: *Nyelvek és egyházak együttélése (Magyar és más anyanyelvek, Két egyház a reformáció előtt)*, *Néhány tény a hatalomról (A szegény község, Az együgyűek)*, *A Dózsa-felkelés (Parasztháború a szabadságért, Tanulság az uraknak, Tanulság a parasztoknak)*. A vékony kötet felét ezek a fejezetek foglalják el, nem véletlenül. Az írásnak ebben a részében derül ki az olvasó számára, hogy mindaz, amit az iskolában megtanult a régi korok emberéről, annak tudatlanságáról, az elnyomásról, az az apró, gyakran fel nem ismert vagy éppen félresöpört adatok tükrében felülvizsgálandó. Kiderül, hogy a vallásos kegyességnek soha nem látott virágzása figyelhető meg épp a reformációt megelőző évtizedekben. Az egyszerű emberek eligazodtak az őket körülvevő anyagi és szellemi világban. Ismerték és használták a katolikus egyház nyelvezetét, fogalmait.

Ugyanígy a történelemből iskolázott mai ember számára szokatlan tényre hívja fel a figyelmet a szerző, amikor az anyanyelvek és a vallások (római katolikus és ortodox) békés egymás mellett élését mutatja be a késő középkori Magyarországon. Mai fogalmakat használva azt mondhatnánk, hogy az anyanyelv és a vallás kérdése az egyes ember magánügye volt, extrém esetektől eltekintve – mint amilyen az idegen származású királyok magyarul tanulásának, tudásának elvárása – úgy tűnik, külső hatalmak ezekbe a kérdésekbe nem szóltak bele. Mindezek nagyon fontos részei egy reformációt tárgyaló írásnak, mert annak a közegnek a sajátosságait világítják meg, ahol később a reformáció hatott. Egy meglepően tájékozott, érdeklődő, lehetőségeivel és korlátaival szembenező csoport képe rajzolódik ki a fentiek vizsgálata során.

A kötet második fele foglalkozik a reformáció magyarországi elterjedésével. Megvizsgálva a forrásokat kiderül, hogy az 1520-as években megjelenő tanok első terjesztőiről személy szerint szinte semmit sem tudunk. Forrásaink általánosságban beszélnek az új tanok terjesztőiről, akik között a papok említése mellett megtalálhatók az énekmondók vagy a „kereskedő és áros népek” is. Ugyanebben a szellemben nyilatkoznak a XVI. század derekának tanult prédikátorai, Szkhárosi Horváth András és Melius Juhász Péter is. Az egyszerű emberek hitet terjesztő szerepe mellett feltűnő, hogy az új tanokat milyen élénk érdeklődés kísérte. A hallott prédikációk foglalkoztatták az embereket, többek között kocsmai beszélgetések témáivá váltak. Fogékonyágukat nem csupán a korábban említett katolikus egyház iránti érdeklődésük, hanem az újra fel-fellobbanó eretnkségek, Magyarországon leginkább a huszitizmus hatása is magyarázza.

Egy újabb apró, eddig nem sok figyelemre méltatott tény erősíti meg az egyszerű emberek szerepét az új, evangéliuminak nevezett tanítások terjesztésében. Ez pedig nem más, mint a csak utalásokból ismert fejelentők szerepének a vizsgálata. Minden

arra mutat, hogy azok az emberek, akik korábban a katolikus egyház tanítását, nyelvezetét jól ismerték, az új egyházi fogalomrendszerrel találkozva nem egyszerűen átvették azokat, hanem ütköztették egymással a régit és az újat, gondolkodtak, s végül döntöttek egyik vagy másik mellett. Azok is, akik később csatlakoztak az evangéliumi tanításokhoz, és azok is, akik végül megmaradtak a katolikus egyház oldalán.

Az egyszerű emberek vagy ahogy a korabeli szóhasználatot átvéve Péter Katalin nevezi őket: a „szegény község” tehát kulcsfontosságú szerepet játszott a reformáció magyarországi megjelenésében. De mi a helyzet az új tanítások elterjedésével? Vajon mit lehet mondani arról a történetírásban elterjedt közhelyről, amit röviden csak a „*cuius regio, eius religio*” elveként szoktunk emlegetni? Milyen szerepet játszott Magyarországon a világi felsőség – az uralkodó és a földesurak – a reformáció elterjesztésében? Ennek megértéséhez egy új fogalmat, a kegyúr fogalmát magyarázza meg a szerző. Magyarországon a földesúr rendelkezett a birtokain lévő egyházakkal, abban az értelemben, hogy ő hívta meg papját, ő engedélyezte a római katolikus egyház által megkövetelt tized beszédését. Ezen jogok gyakorlása független volt attól, hogy a birtokon álló egyház római katolikus vagy ortodox, illetve hogy a birtokos maga melyik egyház tagja volt. Erről legékezzsúlyosabban egy Brankovics György szerb despota és Hunyadi János közötti megállapodást írásba foglaló 1444-ből származó oklevél tájékoztat bennünket.

Annak megválaszolásához, hogy vajon milyen szerepük volt a földesuraknak a reformáció elterjesztésében a kegyúri jogok gyakorlatát kell megvizsgálni. Ezt a problémát boncolgatja a „*Kegyurak a reformációban*” címet viselő fejezet. Elsőként bemutatja a szerző, hogy miért nem következett be Magyarországon a reformáció tanításaiból lassanként kikristályosodó egyházak valamelyikének államegyházzá tétele. Ha a Hunyadi Mátyás által követett politikára gondolunk, vagy II. Lajos felesége, Mária királyné udvarának az új tanokkal való szimpatizálását emeljük ki, azt lehet mondani, hogy logikus lett volna egyfajta olyan állásfoglalás, ami bekövetkezett Angliában vagy egyes német fejedelemségekben. Hogy ez mégsem így történt, annak okát elsősorban a török veszedelemben, és a pápaság – remények szerint – ezt ellensúlyozni tudó politikai hatalmában találja meg a szerző.

A földesurak viselkedését a három országrészben külön-külön vizsgálja írásában Péter Katalin. A hódoltságban, mint azt az alfejezet címe is kijelenti, nem voltak kegyurak. Mindez azt jelenti, hogy a török hatóságok érdektelenségét kihasználva ezen a területen a község, tehát a „szegény község” maga dönthetett papja felől. Erdélyben egy sajátos, Európában szokatlan vallási tolerancia alakult ki, talán épp lengyel mintára (Szapolyai János király felesége, Izabella lengyel királylány volt). Ez és a XVI. század derekának zavaros viszonyai kikezdték a földesurak kegyúri jogát. Gyakorlatilag itt is a község volt az, amely a vallásgyakorlatról döntött. A királyi országrész földesurai pedig a források tanúsága szerint nem sokat törődtek a birtokaikon élők vallásgyakorlatával. Erre csak néhány konkrét példával rendelkezünk, azonban ezek is meggyőzőek. Az egyik, amit a szerző idéz, Perényi Péter esete, akiről feljegyezték, hogy míg várában karácsonykor az evangéliumi tanítások szerinti prédikációt hallgatott, addig a vár alatti településen szabályos katolikus szentmisét mutattak be.

Az érdektelenség e jeleivel szemben állnak azok a történetírásban elterjedt nézetek, melyek szerint egyes földesurak áttérésük után birtokaik népét magukkal vitték

az új felekezetbe illetve — más értelmezések szerint — kényszerítették az áttérésre. A már említett Perényi Péterről idézi a szerző azt a másik anekdotát, miszerint böjt idején egész falvak népét kényszerítette szalonnaevésre. Hogyan történt mindez? Milyen infrastruktúrával teheték meg mindezt? Honnan vettek elég prédikátort, hiszen alig pár év telt el Luther fellépése óta? S végül az előzmények, az anyanyelvről és a vallásról mondtak ismeretében nem lényegtelen kérdés, hogy miért is tették volna ezt? — teszi fel a kérdéseket Péter Katalin.

A birtokait reformáló földesúr képét két feltételezhető forrásra vezeti vissza. Egyrészt a XVII. századi ellenreformációnak a visszavetítéséről van szó, amikor a földesurak valóban tevékenyen részt vettek birtokaik vallási képének megváltoztatásában; másrészt köszönhető ez a földesurak — a források által egyértelműen alátámasztott — élénk hitéletének. Ennek ellenére minden megfontolás, a források és a józan ész is azt diktálja, hogy elfogadjuk, a földesurak keveset törődtek jobbágyaik vallásgyakorlatával. Megtehették ezt, hiszen a reformáció nem hozott változást a jobbágy-földesúr viszonyban, nem sértette a földesurak érdekeit.

Péter Katalin válasza tehát a bevezetőben és a címben feltett kérdésre az, hogy a reformáció Magyarországon az egyszerű ember számára választás volt. Volt lehetősége választani, s ez azt jelenti, hogy megismerte, megismerhette a különböző tanításokat, és választhatott közülük, mégpedig azt, ami meggyőzőbbnek bizonyult, világképébe jobban beleilleszkedett. Ugyanakkor ez egyáltalán nem magától értetődő. Azt is jelenti mindez, hogy személyes függősége nem terjedt odáig, vagy — másként megfogalmazva — személyes szabadsága odáig terjedt, hogy ön maga dönthetett életének egy nagyon fontos részéről. Ez a döntés feltételez egyfajta műveltséget, amit a szerző a világ és a szellem dolgaiban való eligazodás képességével határoz meg.

Remélem, hogy ez a rövid összefoglaló sokak kedvét felkeltette ahhoz, hogy résztvevői legyenek annak az izgalmas utazásnak, amit a kötet elolvasása kínál. Különösen ajánlható ez az írás a középiskolai történelemtanároknak, illetve a történelmet szerető és gondolkodni akaró diákjaiknak.

Végezetül a kötet egyetlen hiányosságára szeretném felhívni a szerző és a kiadó figyelmét. Hiányzik a kiadványból az irodalomjegyzék, ami megnehezíti az érdeklődő olvasó dolgát, ha további, a témához kapcsolódó magyar és idegen nyelvű munkákkal szeretne megismerkedni vagy ha a bőséggel hivatkozott szakmunkák adatait szeretné visszakeresni.

IFJ. HERMANN ISTVÁN